

LIETUVIŲ PASAKA VYTAUTO BAGDANAVIČIAUS SISTEMOJE

ADA SESELSKYTĖ

Vytauto Bagdanavičiaus vardas Lietuvoje yra beveik nežinomas. Todėl, prieš pradėdama referuoti apie jo pagrindinį folklorinių studijų veikalą „Kultūrinės gėmės pasakose“, manau esant tikslinga nors vieną kitą žodį pasakyti ir apie patį autorių. Labai suprantamai ir sykiu taikliai V. Bagdanavičius kaip žmogaus ir mąstytojo esmę yra apibūdinęs Pranas Garšva straipsnyje „Atsiliepiamas į laiko balsą“. 1968 m., švenčiant V. Bagdanavičiaus šešiasdešimtmetį, „Drauge“ jis rašė: „Kunigas V. Bagdanavičius sugeba kurti idėjas, jas išgyventi ir paskiau perteikti savo aplinkai“¹.

Vytautas Jonas Bagdanavičius gimė 1908 m. Šakių apskrityje, Slavikuose. 1926 m. baigęs Naumiesčio vidurinę mokyklą, kurį laiką mokytojavo. Vėliau įstojo į Vilkaviškio kunigų seminariją, 1936 m. išventintas į kunigus. Studijavo teologiją ir ligi 1943 m. humanitarinius mokslus Vytauto Didžiojo universitete.

V. Bagdanavičius yra dirbęs vikaru Kalvarijoje, Aleksote, Veiveriuose, kapelionu progimnazijoje, vėliau gimnazijoje. Nuo 1945 m. tremtyje Vokietijos stovyklose aktyviai reikišėsi lietuvių visuomeniniame gyvenime: buvo Bavarijos lietuvių sąjungos ir Miuncheno lietuvių sąjungos pirmininkas, Lietuvių kunigų sąjungos vienas iš steigėjų ir sekretorius. 1945-1949 m. suorganizavo ir leido religinės ir filosofinės minties žurnalą „Naujasis Gyvenimas“. 1949 m. atvyko į JAV. Nuo 1950-1951 m. yra „Laivo“ redaktorius ir Lietuviškos knygos klubo vedėjas, nuo 1952 m. — „Draugo“ moderatorius, „Tiesos kelyje“ spausdina pamokslus, „Draugui“ rašo pirmadienio įžanginius straipsnius.²

Labai produktyvi V. Bagdanavičiaus humanitarinių studijų veikla. Jo 1973 m. išleista raštų bibliografija, kurios chronologinės ribos 1945-1972 m., turi 799 pozicijas, apimančias taip pat ir straipsnius, recenzijas apie V. Bagdanavičiaus kūrybą. Iš jos matyti, kokia plati ir įvairi yra V. Bagdanavičiaus tyrinėjimų paletė. Joje religijos ir jos filosofijos, lietuvių istorijos ir tautinės kultūros problemos, nušviestos įvairiais laiko tarpsniais, lietuvių visuomeninės veiklos aspektai; pasaulinės politikos ir ekonomikos, politikos ir poezijos, politikos ir tapybos, bažnytinės veiklos tyrinėjimai. Įdomios tematikos V. Bagdanavičiaus paskaitos, skaitytos Žurnalistikos institute bei Mokslinių studijų klube ir skelbtos „Drauge“ apie bundančią žmonijos sąmonę, žmonijos vienybės sąmonę politiniame gyvenime, kuriose apibūdinama Pasaulio lietuvių

bendruomenė Amerikoje, krikščionis pilietis kintančiame pasaulyje, asmenybė įvairių pasaulėžiūrų šviesoje. Jo straipsniuose apskritai daug kalbama apie išeivijos misiją: uždavinius, prasmę. V. Bagdanavičius dar 1953 m. yra aptaręs politinius veiksmus Tarybų Sąjungoje. Tais pačiais metais jis išleidžia stambų darbą „Žmonijos likimas šv. Jono apreiškimo knygoje“, kur mėgina parodyti Dievo įtaką dabarties žmogui, lietuviui. Apie spaudos laisvę ir pareigas V. Bagdanavičius kalba straipsnyje, skirtame spaudos atgavimo 50-mečiui. Nemaža V. Bagdanavičiaus studijų liečia karo ir taikos, šeimos, moralės temas, personalijas (M. Valančių, O. Milašių, Vydūną, A. Damušį, A. Šimutį). Jis rašo apie filosofus S. Šalkauskį, P. Dovydaitį³. Atskirai išleistas tyrinėjimas, turintis nemaža atsiminimų elementų, apie buvusį profesorių filosofą P. Kuraitį⁴ (su dr. J. Meškausko įvadu), kurio paskaitos ir metodika turėjo nemaža įtakos formuojantis autoriaus filosofinėms nuostatoms. V. Bagdanavičius plačiai reiškiasi ir kaip vertėjas. Daug jo išversta religinės, grožinės, publicistinės literatūros.

Iš visų darbų derėtų išskirti stambią V. Bagdanavičiaus monografiją „Tautos samprata ir lietuvių tautos individualybė“⁵. Tai — kursas paskaitų, skaitytų Čikagos pedagoginiame institute (1963, 1966, 1969, 1973 ir 1976 m.). Pats autorius knygos įvadiniame žodyje sako: „Paskaitų tikslas buvo padėti jaunajai Amerikos lietuvių šviesuomenės kartai susiorientuoti tautiniais klausimais“⁶, kurie tuo metu Amerikoje ypač buvo aktualūs lietuviams, norintiems savo tautą išlaikyti JAV ir sustabdyti jos naikinimą Lietuvoje. Kalbėdamas apie tautos studijų uždavinius V. Bagdanavičius pabrėžia, kad septintajame dešimtmetyje JAV universitetuose buvo girdima, jog tautos yra išėjusios iš mados ir todėl nėra reikalo jomis domėtis. Šitaip spręsti tautinį klausimą autoriui atrodo negarbinga. V. Bagdanavičius tautiškumą visų pirma supranta kaip ištikimybę sau pačiam, savo prigimčiai ir kilmei. Jis taip pat nesuvokia tautybės kaip ko nors sustingusio ir uždaro. „Tauta negali išvengti nepriėmusi naujų kultūrinių vertybių“⁷, antraip ji skriaustų tik save. Svarbu tik, kaip ir kiek tas vertybes perimti.

Monografija susideda iš dviejų stambių dalių. Pirmoje dalyje kalbama apie tautos sampratą apskritai. Aptariami tautos studijų uždaviniai, tautinės vertybės (kalba, kultūra, Europos rasės, tėvynė, valstybė, religija); tautiškumas ir žmogaus tobulybė (santykis, laikas, vieta, veiksmas, veikimo priėmimas, įprotis, būklė, giminė, kiekybė, kokybė). Taigi, remdamasis filosofine metodika, jis nagrinėja tautos realybę plačiausia prasme, mėgina rasti, kaip jis pats sako, „tautinėms studijoms saugią vietą tarp apgaulingo internacionalizmo ir pavojingai suprasto nacionalizmo“⁸. Antroje dalyje, remdamasis indoeuropiečių studijomis, etnologijos, religijų istorijos ir archeologijos tyrinėjimais, jis pateikia daug medžiagos lietuvių tautai pažinti, jai suvokti ir suprasti istoriniu aspektu.

Plačiai aptaria lietuvių tautos individualybę, aprašydamas jos papročius, kalbą, gyvenvietes, religines tradicijas.

V. Bagdanavičius nagrinėja ir lietuvių materialistinę literatūrą iki nepriklausomybės paskelbimo, parašo šiuo klausimu studiją⁹.

Viena iš labiausiai mus dominančių V. Bagdanavičiaus tyrinėjimo krypčių yra tautosaka. Liaudies kūrybą jis daugiausia nagrinėja remdamasis teologijos studijomis, religijų istorija. Jis ieško senųjų kultūrų atspindžių lietuvių liaudies raudose¹⁰, krikščionybės apraiškų (konkrečiai kalėdinės temos atšvaito) suomių epe "Kalevaloje"¹¹ ir kt.

Svarbiausias V. Bagdanavičiaus šios srities darbas yra keturių dalių tautosakinė-teologinė studija "Kultūrinės gelmės pasakose", kurios trys dalys jau išleistos Lietuviškos knygos klubo. V. Bagdanavičius prie šio tyrinėjimo dirbo daug metų. Pirmą studijos "Kultūrinės gelmės pasakose"¹² dalis pasirodė 1966 m. (anglų k. - 1971 m.), antroji - 1969 m., trečioji - 1983 m., paskutinioji dar laukia leidėjo.

V. Bagdanavičius teigia: "Priešingai populiariai pažiūrai, liaudies pasakos nėra literatūra vaikams. Jos yra gilesnės, negu ne viena rašytinė knyga. Pasakos yra literatūra tiems žmonėms, kurie nesitenkina žmonijos istorijos pažinimu, kiek jo galima gauti iš rašytinių šaltinių. Pasakų istorinės ir kultūrinės vertės nustatymui reikia daug knygų ir daug studijų"¹³.

Nusakydamas savo studijų uždavinį, autorius kukliai prasitaria, kad jis nori šį tą padaryti pasakų prasmei ir kilmei atskleisti. Jis aptaria folkloro studijų, etnologijos ir teologijos ryšį, jų sąveiką. Savo darbą tyrinėtojas priskiria folklorui, tačiau pažymi, kad pačios folkloro studijos priklauso platesnei sričiai — etnologijai, tiriančiai tautų gyvenimo tarpsnį, kurio dar nesiekia rašytiniai istorijos šaltiniai. Savo ruožtu etnologija, tyrinėdama ir Aukščiausiosios būtybės kelią senovinėse tautose, daug kur siejasi su teologinėmis studijomis. Pasakose užtinkama gausybė religinių reiškinių ir vaizdinių, kurių be teologijos neįmanoma atskleisti ar įvertinti.

V. Bagdanavičius, kalbėdamas apie savo studijų metodiką, pats sau iškelia nemažą klausimų, į kuriuos, vėliau konkrečiai analizuodamas pasaką, mėgina atsakyti. Visų pirma, ar pasaka išvis gali būti tyrinėjimų objektu, jeigu ji nėra laisvos kūrybos padarinys, o yra patyrusi daug perdirbinėjimų, sunkiai aptariamų ir suvokiamų? Antra, ar pasaka gali būti kultūrinių įvykių liudytoja? Trečia, ar įvairių tautų pasakos turi ryšį? Ketvirta, kokie turėtų būti pagrindiniai tyrinėjimo principai, "kurie padėtų atskleisti pasakos motyvų kilmę, jų pirminę prasmę, jų nueitą kelią tiek geografinę, tiek idėjinę prasmę?"¹⁴.

Norėdamas atsakyti į tuos klausimus, autorius pasirenka tokius pagrindinius tyrinėjimo principus:

1) **Pasakos visumos principas.** V. Bagdavičius atmeta atskirų motyvų nagrinėjimą, jų klasifikavimą solidarizuodamasis su A. Langu, labai griežtai stojančiu prieš pasakos tyrinėjimą pagal motyvus, pabrėždamas, kad toks tyrinėjimas yra schematiškas. Jis susiaurina tyrinėjimo lauką, apskunkina nustatyti tolimiausią pasakos kilmę ir prasmę, jos priešistorę. Pagrindinė priežastis, dėl kurios V. Bagdavičius palaiko pasakos visumos tyrinėjimą, visų pirma yra pasakos, kaip literatūros kūrinio, suvokimas. "Nors ją yra kūrusios ištisos kartos ir tautos, tačiau — tokia, kokia ji yra atėjusi iki mūsų, — ji yra grožinės literatūros kūrinys. Pirmą negu pasaka pasidarė etnologinių studijų objektu, ji ištiesoms kartoms ir tautoms buvo literatūrinio pasigrožėjimo objektas"¹⁵. Autoriui atrodo, kad, norint prasiskverbti į pasaką kaip į etnologinį paminklą, pirmiausia reikia suvokti jos, kaip grožinio pasakojimo visumą, aprėpiančią ne tik pagrindines jos dalis, bet ir atskiras smulkmenas, būsenas.

2) **Literatūros ir tikrovės klausimas.** Studijuojant pasaką literatūriniais metodais reikia, ne vien ją gėrėtis, bet siekti sužinoti, kokia buvo ta kultūra, kuri pasaką sukūrė, ir per kokias kultūras ji keliavo. Tai nereiškia, kad ji būtina turi dokumentiškai vaizduoti savo kultūrinę tikrovę. Antra vertus, pasaka negali išlikti visiškai nepriklausoma nuo savo gyvenamos kultūrinės aplinkos, jos filosofijos. Pasakos visumą geriau pažinus, paaiškėja, kad laikas ir vieta, kur "pasaka buvo sukurta, yra buvus labai reali ir gyvenimiška"¹⁶. Šiam savo principui paremti V. Bagdavičius ima kaip pavyzdį Pelenės pasaką. A. Langas yra nustatęs jos kultūrinę ribą, teigdamas, kad plika ir basa tauta Pelenės sukurti negalėjo.

3) **Istorinė galvosena.** Pasaka suvokiama kaip labai sudėtingas kultūrinis reiškinys. Stebėtinai jos fenomenas — pastovumas. Nors naujos generacijos joje palieka savo žymių ką nors pakeisdamos, praleisdamos ar pridėdamos, pasakos bendra schema išlieka. Svarbiausi kitimo dėsningumai yra "pasakos reiškinių priežasties užmiršimas ar nebesupratimas ir naujos priežasties suradimas pasakos įvykiams pateisinti"¹⁷. Čia V. Bagdavičius remiasi graikiškąja tradicija, kuri žino daug pavyzdžių apie deivę. Ji tam tikrais laikotarpiais traukia per kraštą, lydima būrio triukšmingų palydovų su fleitomis, cimbolais ir būgneliais. Tai plačiai žinomas personažas Kybele, kartais Artemide, kartais Didžiąja Motina vadinamas. Šis personažas V. Bagdavičiaus nagrinėjamoje pasakoje ne kartą vaidina mergaitės globėjos ar persekiojtos vaidmenį. Būna atveju, kai ši deivė kurioje nors kultūroje nustelbiama mistiškesnio personažo. Triukšmingi jos palydovai pasidaro nebesuprantami arba tiesiog nebereikalingi. Bet jie vis tiek lieka, pakeisdami savo funkciją. Antai Italijos kalniečių pasakoje jie virsta nepaprastais miesto muzikantais, kurie pasakos pabaigoje groja karaliaus iškilmėse. Tai rodo, "kaip keičiasi

pasakos kultūra, kaip užmirštama jos ankstesnė motyvacija, kaip jos vietoje surandamas kitas įvykių ar asmenų pateisinimas, bet kaip pati pasakos reikmenija išlieka iki tam tikro laipsnio nepakitusi¹⁸. Ypač akivaizdūs pavyzdžiai — tai pasakos personažų socialinė padėtis, kada to paties siužeto variantuose tas pats personažas gali būti ir karalius, ūkininkas, miško kirtėjas, ir kalvis, ir t.t.

Todėl V. Bagdanavičius istoriniam principui, kultūros istorijos pažinimui skiria pirmą reikšmę. Kaip ir Helbockas, jis laikosi tos nuostatos, kad, norint studijuoti pasakas, reikia išmokti „galvoti pagal istorines (kultūrinių reiškinių) linijas“¹⁹. Kita vertus, istorinis principas netaikytinas vienašališkai. Ne tik kultūriniai reiškiniai ar žinomi istoriniai faktai veikė pasakas. Gali būti ir atvirkščiai, kada kultūrinių paminklų kūrimą sugestionavo pasakos.

4) **Geografinė galvosena.** Praėjusio šimtmečio viduryje vyravusi geografinė mokykla žiūrėjo į pasaką kaip į vietos genijaus padarinį. Vėliau buvo pricita prie nuomonės, kad pasakos — bendras arijų palikimas. Studijoms apėmus ir kitus žemynus buvo įsitikinta, kad į kai kurias pasakas reikia žiūrėti kaip į visos žmonijos turtą. Nustatytas vienas įdomiausių faktų: jog kalbų skirtumas nesudaro pasakoms kliūtis keliauti iš vienos kalbos į kitą. S. Tompsonas patikslina, kad kultūrinės ribos, be abejojimo, sukuria stipresnes kliūtis tradicinio pasakojimo takams negu kalbos. Istoriniame kontekste aptaręs pasakos geografinį principą, V. Bagdanavičius iškelia klausimą „Ar į kai kurias pasakas pasklidimą mes neturime žiūrėti kaip į savo laiku buvusios labai gyvastingos ideologijos, apskriejusios daugelį tautų, liekaną? Pasaka greičiausiaiėjo su tam tikru sąjūdžiu“²⁰.

5) **Kultūrų maišymosi formos.** V. Bagdanavičius teigia: „Pasaka savyje talpina liekanas tų kultūrų, per kurias ji yra keliavusi. Galima sakyti dėl to, kad pasakos studijavimas ir yra pirmoje eilėje šių kultūrų atpažinimas. Dėl to kultūrų susitikimo ir maišymosi formų pažinimas ir dėmesio atkreipimas į tas išvadas, į kurias skatina vienoks ar kitoks kultūrų maišymosi būdas, įgalina pasakų tyrinėtoją spręsti apie tų kultūrų slinkimą, jų senumą pasakoje ir tokiu būdu nemažai pasakyti apie pasakos nuveiktą kelią, pasakos viena su kita susiglaudžia, viena su kita susimaišo, viena kitą nustelbia“²¹. Kaip visa tai vyksta, kokie dėsniniai čia pastebimi? Dažnas atvejis, kai vienos kurios svetimos kultūros epizodas ar motyvas įsiterpia (intersecion) į pasaką. Vėlyvesnis pasakotojas tokiu papildymu parodo, paaiškina, kuo jis domisi pasakoje. Tas įsiterpimas kartais turi ne iliustruojantį, paaiškinamąjį momentą. o kaip tik **silpninantį** (intrusion — įsibrovimas). Tai atsitinka tada, kada pasakos sekėjams ar klausytojams pasakos idėja tampa nepriimtina ar tiesiog nepakeliama ir jie stengiasi

pateikti logišką įrodymą prieš ją, drauge nepažeisdami pačios pasakos ir jos tolyginės tvarkos.

Kartais pasakos viena su kita **susiglaudžia** (contact). Tai atsitinka su pasakomis, kurių būdingosios ypatybės nėra per daug skirtingos, bet stipriau ar silpniau nulemtos nevienodų kultūrinių įtakų, turinčių lygų ir giminingą pajėgumą. Tokio pobūdžio susiglaudusios pasakos gyvuoja šimtmečiais. Jos keliauja iš vienos tautos į kitą. Jos viena kitos nenustelbia ir nepanaikina.

Kitas atvejis, kada pasakos **susimaišo** (mixture). Tai įvyksta tada, kada iš dviejų skirtingų ar giminingų pasakų elementų susidaro nauja pasaka.

Dažniausiai kultūrų maišymosi procese pasitaiko **nutelbimas** (overlay). Pasaka, patekusi kiton įtakon, pasilikusi tik savo griaučius, įgyja naują atvirkštinį veiksmų pamatą ir vertinimą. Kas anksčiau buvo gera, pasidaro bloga arba smerktina. Kas anksčiau buvo daroma dėl vienos priežasties, dabar daroma dėl kitos.

Nustačius kultūros maišymosi formas, išryškėja kultūrų istorinė perspektyva, kultūrų perkirtimo dėsningumai, į kuriuos dėmesį yra atkreipęs W. Schmidas. Anot W. Schmidto, "kultūra, kuri yra sudalyta kitos kultūros, yra juo senesnė, juo dažniau ji yra kitų kultūrų **perkirsta**. Perkirsta kultūra yra juo senesnė, juo labiau skirtingos yra tos jos dalys, kurios yra viena nuo kitos atskirtos"²². Pasakos tokių kultūrų perkirtimų ar pridėjimų yra patyrusios nemažai.

V. Bagdanavičius nagrinėjamoje pasakoje "Uždraustas kambarys" šalia scheminio bendrumo pastebi bent ketvertą skirtingų jos variantų. Vienuose variantuose mergaitę globoja ir persekioja mokytojas, kituose — ištvirkaujantis globėjas, ragana ar juodoji moteris, dar kituose — šv. Mergelė Marija. Toks veikėjų įvairumas rodo, kad pasaka itin sena. "Kultūrų maišymosi formų studijavimas atveria galimybę stebėti kultūrų slinkties perspektyvą. Jis įgalina mus sekti kurios nors didelės žmogiškos temos vystymąsi pasakose per ištisis šimtmečius ar net tūkstantmečius, ir tai ne vienoje, bet daugelyje tautų. Visa tai sudaro palyginimo neturintį turtingą vaizdą"²³.

6) **Variantų atrinkimas ir sugrupavimas.** V. Bagdanavičius savo tiriamus variantus atrenka ir grupuoja pagal pasakos kompozicinę visos intrigos panašumą. Jis analizuoja vieną pasaką "Uždraustas kambarys" (J. Balio kataloge pažymėta 710 Nr.; Tarptautiniame ATh kataloge ši grupė yra pavadinta "Dievo motinos vaikas"). Tai pasaka, kaip tėvas netyčiomis pažada savo dukterį Marijai (burtininkei, nedorai uošvei); mergaitė ginasi nežiūrėjusi į uždraustą kambarį ir tampa nebylė; ją veda karalaitis; Marija atima jos vaikus, apkaltina motiną. Toji, būdama jau ant laužo, prisipažįsta pažiūrėjus į uždraustą kambarį, tada viskas laimingai baigiasi.

Ši pasaka įvairiose tautose turi daug variantų. Pirmą kartą ji pasirodė Straparolės raštuose XVI a. Italijoje. Ji dažnai sumišusi su kitomis pasakomis — ypač su pasaka „Berankė“. Pasakos geografija labai plati. Ji žinoma visoje Europoje, Artimuosiuose Rytuose, Šiaurės Afrikoje, Jamaikoje. Boltė ir Polivka, šią pasaką skirsto į tris grupes pagal tai, kas globoja mergaitę: Marija, ragana ar vyras. Bagdanavičius, nagrinėdamas šią pasaką, vyro variantus skiria dar į dvi grupes: 1) vyras auklėtojas ar mokytojas ir 2) ištvirkaujantis mokytojas, globėjas (apima ir pasakas apie tėvą, norintį vesti dukterį).

Pirmoji studijos knyga, skirta mokytojo variantų analizei, nagrinėja Graikijos, Sicilijos, Alžyro, prancūzų (Missouri), Kanados prancūzų, Egipto, Gotlando pasakas. Pasitelkdamas įvairių tautų pasakų tą patį siužetą, Bagdanavičius atranda jame įvairių istorinių ir religinių kultūrų klodus. Pavyzdžiui, sicilų pasakoje jis išskiria net tris kultūrinius klodus: naujųjų amžių (jiems atstovauja šv. Pranciškaus Pasauliečio kultūra); klasikinės senovės klodą (jam atstovauja dvilypė graikiškoji auklėjimo sistema: namų ir mokyklos auklėjimas); proistorinė senovė (atstovauja megalitinės kultūros bokštas su jame apgyvendinta mergaite). O keliaudami per V. Bagdanavičiaus atskleistus kultūros klodus, mes sužinome daugybę religinių reiškinių, susijusių su pirmykštės krikščionybės religija (ritualiniai santykiai, saulės ir mėnulio religija, megalitinė religija ir kt.). „Visos šios kultūros, nors ir sutilpusios vienoje pasakoje, istorinėje tikrovėje viena nuo kitos yra atskirtos ne mažiau tūkstančio metų“²⁴.

Antroje studijos knygoje V. Bagdanavičius nagrinėja ne tik ištvirkaujančio, bet ir įvairių kitų mergaitės globėjų variantus. Stengiasi nustatyti, kaip vietoj vieno globėjo atsirado daugiau. Autorius prieina išvadą, kad čia yra įvykęs ne tiek globėjų skilimo, kiek jų jungimosi procesas, einant pasakai iš vienos kultūros į kitą. Pagrindinę vietą vis dėlto užima ištvirkaujančio globėjo personažas. Autorius stengiasi išsiaiškinti jo atsiradimo šaknis. Iš pradžių atrodė, kad tai ištvirkaujantis dvasininkas. Po nuodugnesnių studijų jis nusprendžia, jog šis personažas atspindi moteriškosios teisės visuomenės tėvą, kuris, norėdamas apginti savo paveldėjimo teisę, peršasi dukteriai.

Pats autorius pažymi, kad šios studijos dalies variantai defektuoti. Nežymus čia ir transcendentinis draudimas, kuriuo laikosi pasakos intriga. Esantys pasakose dideli nukrypimai leidžia pažinti įvairias kultūras, per kurias keliavo pasaka. V. Bagdanavičius, analizuodamas slovākų pasaką, ypač daug dėmesio skiria vietinei kultūrai ir religijai. Jis taip pat čia nagrinėja ir Pelenės pasakos kultūrą, remdamasis škotų, valakų ir lietuvių variantais. Lietuvių variantai rodo, kad šios pasakos yra susiglaudusios, bet ne sumišusios. Iš viso antroje dalyje analizuojamos

dvylikos tautų (pietų arabų, turkų, armėnų, italų, sicilų, škotų, valakų, islandų, dvi lietuvių, slovakų, serbų) pasakos.

Trečioje knygoje (Juodosios globėjos variantai) V. Bagdanavičius toliau aptaria dievybės ir žmogaus santykius, remdamasis įvairių tautų pasakose užtinkamais duomenimis. Jis čia tiria 17-os tautų (lietuvių, čekoslovakų, italų, čekų, estų, zanzibarų, suomių, lenkų, švedų, ukrainiečių, vokiečių, saksų, Vengrijos vokiečių, italų, vokiečių (Hesseno), vakarų indijų, danų) pasakas su juodojo globėjo variantais. Beveik visose šiose pasakose yra uždrausto kambario motyvas. Mergaitė, pažadėta moteriai (žaliajai, juodajai mergelei arba puikiai poniai), atsiduria miške, rūmuose, troboje, kur visko turi. Jai įteikiami raktai nuo visų kambarių, bet draudžiama įeiti į vieną. Mergaitė nenugali savo smalsumo ir įeina į uždraustą kambarį. Po to ji imama persekioti: išvaroma iš namų, netenka kalbos. Nebylė miške randa karalius, ją veda. Toliau yra persekiojami jos vaikai — nužudomi, pagrobiami. Už tai kaltė sumetama karalienei. Bet ji ir tada neišduoda paslapties, ką mačiusi tame kambaryje. Kada pasakojimo kulminacija pasiekia apogėjų — karalienės sudeginimą, pasirodo jos globėja su vaikais ir ją išgelbsti už paslapties neišdavimą. Dažniausiai kartu ji išsigelbsti ir iš užbūrimo. Konfliktas pašalinamas, viskas grįžta į normalias vėžes. V. Bagdanavičius, remdamasis senųjų kultūrų (moteriškosios ir vyriškosios civilizacijų), religijų (mėnulio, saulės), taip pat Šv. Rašto tyrinėjimais, žinomiausių etnologų bei teologų W. Schmidto, R. Otto, M. Buberio darbais, prieina prie išvados, kad visose tose pasakose turima reikalo su žmogaus noru kuo daugiau ir geriau pažinti aplinką, patį save ir kūrėją, kuris yra šalia jo. Todėl žmogus ir ryžtasi peržengti ribą, kuri jam draudžiama. Dievybė jį už tai baudžia. Pagrindinė pasakos idėja — žmogus neturi familiariai priartėti prie Dievybės, nes tada ji nuo jo pasitraukia. Dievas visada žmogui turi būti artimas ir kartu tolimas. Čia egzistuoja dialektinio ryšio opozicijos Meilė Dievui / Baimė Dievui. Turi būti egzistencinė paties žmogaus priklausomybė nuo visagalio Dievo. Kol to nėra, negali būti religijos. Pagaliau Dievas, bausdamas pasakos žmogų už brovimąsi į jo paslaptį, vėliau šią paslaptį išlaikiusiam žmogui atleidžia. Taigi Dievas čia vėl pasireiškia tarsi Meilės absoliutas.

Kaip jau buvo minėta, V. Bagdanavičius savo studijoje nagrinėja ir lietuvių pasakos variantus. Pirmosios knygos (“Mokytojo variantai”) įvadinę dalį jis pradeda skyriumi “Lietuviškieji variantai ir jų problemos”. Atskirai aptaria dvi pasakas: “Apie Mariutę ir Panelę Švenčiausią” (antroje iš jų vietoj Panelės Švenčiausios veikia laumė); “Apie laumę ir jos augintinę” ir “Apie beturčio dukterį”. Pagrindiniai tų variantų personažai — šv. Marija arba boba, laumė. Pagrindinė intriga — draudimas įeiti į tam tikrą patalpą. Toliau draudimas sulaužomas. Neprisipažinimas. Bausmė. Prisipažinimas. Bausmės panaikinimas — lieka gyva ant laužo

su vaikais. Grįžta namo pas vyrą. V. Bagdanavičius iškelia nemažą klausimų, nurodydamas vieną kitą jų sąryšį su kultūros istorijos faktais, krikščioniškos gyvensenos samprata, Kristaus kentėjimų problema. Mėgina apibūdinti prieštarinę pasakos Marijos paveikslą, atsakyti, kodėl mergaitei draudžiama prieiti prie kenčiančio Kristaus ar įeiti į Alyvų darželį — Kristaus kančią. Šis motyvas retas. Panašų motyvą turi viena čekų pasaka, kurioje vaizduojama, kaip mergaitė uždraustame kambaryje randa apdulkęjusį krucifiksą, jį nušluosto, pasimeldžia. Krucifiksas perspėja, kad ji niekam nesakytų buvusi šiame kambaryje. V. Bagdanavičius rašo, kad "stojiškai didvyriškas krikščionybės supratimas pakankamai pateisintų pasakos Marijos laikyseną. Lietuvių pasakoje yra stipriai išreikšta opozicija kenčiančio Kristaus supratimui, draudžiant mergaitei eiti į Alyvų darželį. Ar tokiu būdu šiuose variantuose mes neturime per daug sugraikintos krikščionybės liekanos. Tai būtų kartu graikiškos visuomenės šviesuomenės filosofinių pažiūrų atšvaita mūsų tautosakoje"²⁵

V. Bagdanavičius atkreipia dėmesį į mergaitės knygų skaitymo motyvą pasakoje. Galima spėti, kad skaityti ji išmoko iš savo mokytojos, kuri jai to nedraudė, tačiau draudė eiti į Alyvų darželį. Tad auklėtoja, draudama medituoti kenčiantį Kristų, nedraudė idėjų, kurios buvo knygose. Visa tai gali sietis su buvusiu gyvastingu docetų sąjūdžiu, nukreiptu prieš Kristaus kryžiaus meditavimą ir prieš tiesų bei paslapčių kai kuriems mokiniams draudimą, taip pat su graikiško idealizmo (stoikiškumo) dvasia, atsispindėjusia pasakose knygų skaitymu. Opozicija — draudimas įeiti į Alyvų darželį ir knygų skaitymas — atskleidžia tam tikrą krikščionybės vaizdą antrajame šimtmečiuje po Kristaus. Tačiau V. Bagdanavičiui atrodo, kad kildinti šias pasakas iš šio šimtmečio nėra vienintelė galimybė. Ar vėlesnių šimtmečių diskusijos dėl Kristaus negalėjo turėti įtakos šios pasakos kūrimui? Čia jis nurodo tris galimybes: 1) monofizistų kovas, 2) mahometonų nusiteikimą prieš kenčiantį Kristų, 3) Rytų bažnyčios kovą su paveikslų garbinimu. Mahometonams nukryžiuoto Mesijo idėja buvo nepriimtina ir jie ieškojo įvairių būdų šiai istorinei tiesai apeiti (abejojo Kristaus nužudymu, ieškojo jo pakaitalo). Kova su paveikslų garbinimu taip pat nukreipta prieš Kristaus kančių vaizdavimą ir jų garbinimą. Šis sąjūdis kilo tarp mahometonų ir žydų, kurie smerkia paveikslų naudojimą religinėms apeigoms²⁶. V. Bagdanavičius, iškėlęs visus tuos probleminius klausimus, aptardamas lietuvių variantus, galutinai juos sprendžia, remdamasis plačia kitų tautų tradicija.

Studijų antroje dalyje (Daugelio globėjų variantai) nagrinėjamos dvi lietuvių pasakos "Mergaitė su skirtingais drabužiais" ir "Voverytė". Pasakoje apie mergaitę su skirtingais drabužiais neturtingas žmogus

neranda kūmų dukrelei pakrikštyti. Jam pasisiūlo sutiktas angelas ir Dievo Motina, kuri pareikalauja po dvylikos metų atiduoti dukterį. Suėjus terminui Dievo Motina parsiveda mergaitę į puikius rūmus. Uždraudžia eiti į vieną kambarį. Mergaitė įeina, bet, klausiamo Dievo Motinos, to neprisipažįsta. Dievo Motina jai pažada varnų, žvaigždžių, mėnesio, saulės rūbus. Mergaitė ir toliau tyli. Tada Dievo Motina jai duoda tuos rūbus ir išvaro. Mergaitė išeina. Ateina į dvarą, stoja tarnauti. Išvykstančiam į vestuves ponui, ji paduoda skepetaitę, pirštines, kančiuką. Ponas barasi, kam ji jam patarnauja. Mergaitė, persirengusi duotais rūbais, irgi vyksta į puotą. Karalaitis ja susižavi, klausiamo atsako, kad esanti iš Skepetavų, Pirštinavų, Kančiukavų dvaro. Kai viskas paaiškėja, mergaitė ir karalaitis susituokia.

V. Bagdanavičius mano, kad šis lietuvių variantas liudija pačią pirmąją fazę, kada mūsų pasaka pateko Pelenės įtakon. Varianto pradžia būdinga Marijos vaiko pasakai. Tačiau po mergaitės apsilankymo uždraustame kambaryje pasaka vietoj įprastinės taktikos — grasinimais išgauti mergaitės prisipažinimus — pradeda ją vilioti drabužių pažadais. Tad pasakų sujungimo siūlė čia aiški. Visa tolesnė pasakos eiga būdinga Pelenės pasakai. Variantas vertingas tuo, kad jis parodo dvejų pasakų susiglaudimą. Čia dar nėra pasakų susimaišymo. Abi pasakos (Dievo Motinos ir Pelenės) čia yra išlaikiusios nepakitusius savo bruožus. Šių pasakų susiglaudimo priežastį V. Bagdanavičius įžiūri Dievo Motinos vaiko pasakos išties transcendentinėje tragikoje, kuri darėsi vis mažiau suprantama ir įdomi klausytojui. Tuo tarpu Pelenės pasaka mažiau tragiška, o mergaitės ištekėjimo tema visiems lengvai suvokiama. Dėl to ji ilgainiui ir užima Dievo Motinos pasakos vietą.

Šiame variante Dievo Motinos vaiko pasaka išsaugojo savo transcendentinio konflikto branduolį — draudimą įeiti į vieną kambarį. Pasakoje yra ir krikšto epizodas, kuris vėliau lemia mergaitės išėjimą iš kasdieninės gyvenimo aplinkos ir eigos. Būdinga, kad mergaitė paimama ne į dangų, bet į puikius rūmus. V. Bagdanavičius neabejoja, jog Dievo Motina yra vėlyvas deivės arba pusiau deivės pakaitalas. Dievo Motina čia veikia ne su Dievu ar Kristumi, o su angelu. Angelas yra tarsi aptartų įvairių tautų pasakų su vyriškuoju globėju ir paskui su moteriškos globėjos variantais jungtis. Jis svarbus, nes suranda mergaitę kūmą. Tačiau toliau pasakoje jokie vaidmens nevaidina. V. Bagdanavičius angele įžiūri apsuptą kultūrą.

Kodėl tokia mistiška įžanga atėjo į Pelenės pasaką? V. Bagdanavičius atrodo, kad uždrausto kambario mergaitėje ir Pelenėje yra bendrų bruožų. Pelenės vardas susijęs su pelenais, ji paprastai sutinkama prie ugnies. Valakų pasakoje ji ateina iš kiaulių tvarto prie ugnies ir įmeta į puodą savo žiedą; škotų pasakoje ji — pyragaičių kepėja; lietuvių pasakoje ji

eina ieškoti žvakių ir taip pagal drabužius atpažįstama. “Voverytės” variante ji — virėjos padėjėja.

Graikų kalbos žodžio *pelcia* šaknis yra susijusi su kultu, atliekamu moters. Viena reikšmė — tai laukinis, tamsios spalvos balandis, kita — pranašė kunigė, išvesta iš Didonės balandžių. O žodis *pelenos* reiškia įvairaus turinio skystą mišinį. Pagaliau veiksmožodis *pelao* gali reikšti ir “šauktis į dangų, mirti, tapti”.

V. Bagdanavičius nekildina lietuvių Pelenės iš graikų kunigės, tačiau tų moterų funkcijos siejasi su virimu, kepimu, su ugnimi. Religinio židinio saugotojomis paprastai tapo tos mergaitės, kurių prigimtis buvo kontempliacinė. Kaip tik ta priežastis, jo manymu, ir bus paskatinusi šias pasakas susiglausti. Autorius plačiai aptaria šių lietuvių jungtinių variantų kilmę. S. Tompsonas, komentuoamas Pelenės pasakų apžvalgą, kaip atskirą grupę pažymi variantus, susijusius su ištvirtinjančiais tėvu globėju. Šiai grupei būdingi saulės, mėnulio ir žvaigždžių rūbai (AT 510B). Dievo Motinos vaiko ar uždrausto kambario variantų susidūrimas su Pelenės pasaka — retas reiškinys. V. Bagdanavičius teigia, kad šiuose lietuvių variantuose Pelenė yra atėjusi į Dievo Motinos vaiko variantus iš Valakijos pasakų. Abiejų tautų pasakose nėra bausmės momento. Dievo Motina, prieš pašalindama mergaitę iš dangaus, vilioja įvairiais rūbais. Tai kaip tik ir išstūmė bausmės momentą. Bausmės momentas išnykęs toje vietoje, kur vaizduojamas mergaitės išvayimas iš namų. Nes mergaitės globėjo bruozas buvo ne vien baudimas, bet ir globojimas. Tačiau baudimas vis tiek atsirado kitoje pasakos vietoje — toje, kur ji (jau kito personažo — dvaro jaunikaicio) barama ir mušama už patarnavimą. Pasakotojas šį epizodą ypač išryškina, net iš to duodamas mergaitėi jos kilmės vietą (Skepetavo, Pirštinavo, Kančiukavo dvaras). Toks baudimas ir pačiam pasakotojui, ir klausytojui suprantamesnis negu baudimas, besisiejąs su transcendentine priežastimi.

Sujungtuose lietuvių Dievo Motinos vaiko ir Pelenės variantuose nėra ištvirtinjančio tėvo pėdsakų. Lietuvių pasaka apie tėvą, norintį vesti savo dukterį, neturi ryšio su Pelene.

Pats autorius pastebi ir kaip galimą priekaištą iškelia tai, kad daugelis analizuojamų antroje knygoje variantų neturi Dievo Motinos vaiko ar draudžiamo kambario pasakoms būdingų bruožų. Tačiau autoriui atrodo, kad būtent tų pasakų variantai “nėra nei pačios pirmosios, nei paskutinės šios pasakos kelionės per žmoniją formos. Pirmiau, negu šion pasakon atėjo Dievo Motina, ir pirmiau, negu čia atėjo kokia moteriška dievybė, čia jau yra reiškęsis mergaitės globėjas ir ją persekiojęs vyriškis, daugiau ar mažiau antgamtinis veiksnys. Taip pat pirmiau, negu šios pasakos draudimas yra įgavęs kambario formą, jis yra turėjęs draudimą, išreikštą kitomis formomis”²⁷.

Antroje dalyje, nagrinėdama italų Straparolės pasaką, V. Bagdanavičius įveda ir lietuvių pasaką "Apie atsitikimą vienos karalaitės" (*J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios*, 1928, d. 4, p. 190-194, Nr. 161). Joje jis mato sujungtas dvi pasakas — apie tėvą, norintį vesti savo dukterį, ir apie uošvės kovą su marčia. Net sujungtos jos išlaikė skirtingus mergaitės kenkėjus. Tai galėjo atsitikti todėl, kad pasakotojams buvo žinoma schema apie vyriškus ir moteriškus mergaitės globėjus. Tėvo, norinčio vesti savo dukterį, pasakojimas čia baigiasi be atomazgos. Pasakos atomazgą sudaro uošvės motyvas. V. Bagdanavičius mano, kad pirmoji pasakos dalis turi daug bendra su italų, o antroji — su prancūzų pasaka. Lietuvių variantas palyginamas su minėtomis pasakomis, ieškoma bendrų motyvų, atitikmenų, personažų panašumo, jų skirtumų, savitumų. Tai daroma kiek prabėgomis, sužinome tik, kad joje atsispindi moteriškoji teisė, konstatuojama, kad lietuvių pasaka yra senesnė už italų. Joje ryškiai atsispindi laivininkiška kultūra, besisiejanti su akmenų bei megalito kultūromis.

V. Bagdanavičius, analizuodamas slovakų pasaką "Vilkolakis", daro nemenką intarpą į vilkinę religiją ir jos kultūrą Graikijoje, Europoje, aprašo tos religijos pagrindinius bruožus (šurpą, žmogaus aukojimą, politinius visuomeninius jos pėdsakus). Vėl šalia kitų tautų pasakų jis nagrinėja ir vilktakį lietuvių pasakose. Šitas skyrius knygoje tiesiog perauga į atskirą monografiją, pateikiančią daug naujų minčių, pastebėjimų.

Savo studijų trečią knygą V. Bagdanavičius pradeda lietuvių pasakų analize, o ji yra gana plati, išsami. Pasakas "Apie tai, kaip pamotė, ragana paverė savo posūnį vilku" (*J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios*, d. 2, p. 238-240) ir "Apie dvylika karaliūnų, jų seserį ir pamotę raganą" (*J. Basanavičius. Lietuviškos pasakos yvairios*, d. 4, p. 99-101) jis nagrinėja siedamas jas su brolio teisės santvarka, moteriškosios teisės visuomenės ryškiu bruožu — moters gimdytojos ir auklėtojos institucijų egzistavimu, saulės religija, brolio perėjimu į brolijas, remiasi garsiais senųjų germanų sambūriais ir kitais buvusiais visuomeninio gyvenimo reiškiniais.

Pirmosios lietuvių pasakos visuotiniausias bruožas yra brolio ir sesers meilė. Mergaitė išcina paskui brolį, kai ragana jį paverčia vilku. Savo misiją užbaigia išlaisvindama brolį tylėjimu. O brolis seserį randa ant laužo ir taip pat išlaisvina. Brolio ir sesers meilės primatas yra moteriškosios teisės visuomenės apraiška, viena seniausių žmonijos kultūrų. Pasakoje atsispindi ir vilkinė kultūra, tačiau ji čia funkcionuoja tik moteriškosios kultūros rėmuose. Karalienės vaikai čia žudomi nebe moters vilkės, o pamotės. Brolis paverčiamas vilku. Tačiau žmogų paversti vilku buvo galima veikiant saulės religijai. Kita ragana pasakoje atverčia

brolių žmogum, bet priverčia jį sau tarnauti. Šios raganos elgesys atitinka moteriškosios kultūros logiką, kada vyrai reikšmingesnio vaidmens visuomeniniame ir religiniame gyvenime nevaidina. Tačiau plečiantis žemdirbystei jie buvo naudojami darbams. Dėl to sesuo ieškodama brolio, užaina jį ariant. V. Bagdanavičius pažymi, kad pasaka milžiniškus kultūrinius procesus suglaudžia į simbolinį vaizdą. Joje didelį vaidmenį vaidina kompozicija, neleidžianti išsiplėsti pasakai. Beje, pasakoje išryškėjusios dviejų skirtingų lyčių personažų poros brolis ir sesuo, kunigas ir ragana-karaliaus motina (mergaitės globėja) yra dviejų skirtingų religinių krypčių. Ši apraiška gali turėti savo priešistoriją, ji gali siekti ūkininkos ir medžiotojiškos kultūros susimaišymo laikus. Lietuvių variantas, iš visų pusių būdamas apsuptas labai senų kultūrų, turi ir tokių dalykų, kurie siekia galbūt kelis šimtmečius pr. Kr. gimimą. Tai epizodas, kada karaliaus parsivežta iš miško mergaitė buvo išmokyta įvairių dailių darbų ir rašyti. V. Bagdanavičius šį epizodą nelaiko įsibrovėliu į pasaką, nes jis aptinkamas daugelyje variantų.

Pirmoje pasakoje buvo ypatingas dėmesys broliui, o antroje — visas dėmesys nukreiptas į broliją. Sesers pozicija ta pati. Ji siekia išvaduoti brolius iš užkeikimo, rizikuoja viskuo, net savo šeimos laime. V. Bagdanavičius, remdamasis W. Schmidtu, J. Bachofenu, L. Weiser, supažindina su vyru brolijomis, kaip labai reikšmingais kultūros istorijos reiškiniais, jų atsiradimo priežastimis, tikslais, formomis. Šie sambūriai atsirado iš religinių apeigų, kuriomis jaunuoliai buvo įvesdinami į vyrus. Tų sambūrių būta įvairių, atsižvelgiant, kokioje kultūroje jie formavosi. Pirmasis sambūris buvo ūkininkosios moteriškosios kultūros padarinys, kuriame viskas buvo bendra; antrasis — senesnės medžiotojiškos vyriškosios kultūros padarinys, kur bendruomeniškumo nebėra. Tai atsispindi ir lietuvių pasakoje, kada mergaitė miške, užėjusi brolių buveinę, randa atskiras lovas, stalus, maistą ir kt.

Brolio ir sesers santykis pasakoje yra stipriai susijęs su ankstyvosios kultūros istorija, kada atsirado namai. Sesuo buvo susieta su namais, su sėslių gyvenimo būdu, pastovia gyvenvieta, o brolis išreiškė kitą žmogaus polinkį — kelionių, nuotykių troškimą. Likusi namuose sesuo brolių netektį skaudžiai išgyvena. Tas išgyvenimas turi dvejopą pobūdį: emocinį asmeninį ir visuomeninį. Sesuo eina brolių ieškoti, nes jų praradimas kėlė ir santvarkos rūpestį. Moterys, būdamos namų globėjos, ponios, netekusios brolių, kartu neteko ir natūralaus veikimo įrankio.

V. Bagdanavičius, supažindinęs skaitytoją su giminingais reiškiniais įvairiame istoriniame gylyje ir įvairiose kultūrose, analizuoja lietuvių pasaką jų kontekste. Dvylikos brolių sambūrį jis laiko religinės kilmės reiškiniumi, atskleidžia šio reiškinio priežastis. Broliai užbūriami raganos. O užbūrimas siejosi su transcendentiniais tikrovės reiškiniais. Paukščiais

tapusių brolių išvaizda primena šamanizmo reiškinių, kai šamanai ir šamanės kaišydavosi paukščių plunksnomis. Iškeldamas klausimą, kuriai kultūrai priklauso užburtų brolių sambūris, V. Bagdanavičius atsako, kad jis nepriklauso nei moteriškajai žemės ūkio kultūrai, nei medžiotojiškai kultūrai. Jis stovi tarsi tarp jų. Pasakoje sumišę abiejų tų kultūrų reiškiniai. Tai, kad broliai išėjo iš namų, niekur nedirbo, — priešinga moteriškajai kultūrai. Kita vertus, brolių skaičius *dvylika*, kaip teigia Bachofenas, yra saulės religijos skaičius. Tai liudytų, kad broliai, skyrę užduoti seseriai *dvylika* metų tylėti, yra saulės ir vilkinės religijos atstovai. Bet toje religijoje figūruoja aras. O broliai paversti juodvarniais. Tai vėl rodo, kad jie nėra tikri medžiotojai. Jie — greičiau „vagys“, kurie naudojasi kitų paruoštu maistu. Jie nėra klajokliai tikrąja šio žodžio prasme. Jie turi kažką panašaus į savo namus su atskiromis lovomis, su maistu.

Esantys pasakoje informacijos šaltiniai: *vėjas, debesys, paukščiai* — tai skirtingi žmonės, valdą skirtingus reiškinius, be abejo, skirtingų kultūrinių bei religinių sričių atstovai. Vėjas yra saulės dievo reiškinys, simbolizuojąs dvasią, debesys — ūkininiškos kultūros veiksnys. Jie nieko negali pasakyti seseriai apie brolius. Daugiau gali pasakyti žmogaus brolis, valdąs paukščius. Jis pažįsta žmones, kurie gyvena medžiotojų dvasia, bet jie nebėra tikri medžiotojai. Taigi šis motyvas pasakoje galėjo atsirasti tada, kai medžiotojiška kultūra išgyveno krizę ir kai medžiotojai pradėjo kurti sėslias gyvenvietes. Tačiau broliai nesiverčia jokiais amatais, todėl į dvylika brolių tenka žiūrėti kaip į moteriškos ūkinininkiškos kultūros atskalą ar revoliciją prieš ją. Galimas daiktas, kad brolių virtimas juodvarniais nėra jų pirminė forma. Jų simbolinė forma galėjo būti ir šuo, nes dažnai tėvas, verčiamas pamotės nužudyti posūnius, sudegina dvylika šunų. Lietuvių variante dvylikos brolių pasaka yra susijungusi su persekiojamos ir globojamos moters motyvu. Šį motyvą pasaka yra apvaldžiusi ir įterpusi kaip vieną epizodą. Dvylikos brolių istorija pasaka prasideda, užima jos du trečdalius ir ja baigiasi (kai sesuo-karalienė yra ant laužo).

V. Bagdanavičius daro išvadą, kad šiame pasakų junginyje moters išgyvenimų pasaka yra apsupta. Dėl to ji šioje kompozicijoje senesnė, o dvylika brolių — apsupančioji kultūra — yra vėlesnis reiškinys²⁸. Persekiojamos moters tema šiame junginyje suspausta ir neišplėtotą, tačiau pagrindiniai jos bruožai išlaikyti.

Panašiu būdu V. Bagdanavičius, analizuodamas daugelio pasaulio tautų pasakas, stengiasi atskleisti jų seniausių kultūrų ir religijų klodus, nepraleisdamas nė vieno pasakos epizodo, motyvo, atskirų užuominų ar filosofinių atspindžių jose. Jis mėgina įrodyti tų kultūrų tiesioginį ar netiesioginį poveikį liaudies pasakojimo atsiradimui, jo kitimui, atskirų

motyvų jungimosi, nykimo, nustelbimo, įsibrovimo, apsupimo momentams bėgant amžiams. Autorius tai daro remdamasis filosofinės, teologinės literatūros pamatu. Jis iškelia daug bendrų visų tautų pasakų problemų. Viena iš tokių — tai pasakos kultūroje esanti mirties problema. Įdomiai rutuliuojamas antgamtinio ir žemiškojo gyvenimo, kaip skirtingų sferų, tarp kurių nėra mirties ribos, vaizdavimas pasakose. Pasakose iš vienos tokių sferų galima pereiti į kitą. Keliamas klausimas, kur ir kada galėjo egzistuoti tokia pasaulėžiūra, kurioje nebuvo mirties, mūsų suprantamos fizine prasme. Istorijos faktai nepaliudija, jog žmonės nebūtų mirę. “Tačiau kada nors žmonijoje galėjo būti tokia stipri žmogaus esminio nemirtingumo sąmonė, kada jis į fizinę mirtį galėjo žiūrėti pilnai su ja nesiskaitydamas”²⁹. Liesdamas šį klausimą, autorius detaliai analizuoja transcendenciją ir nemirtingumą pasakoje ir Sen. Testamente, gretindamas jų suvokimo sąlyčio taškus ir skirtumus. V. Bagdanavičius, būdamas kunigas teologas, labai atsargiai, nepritemptai ir giliai nagrinėja krikščionybės ir kitų religijų (gamtos garbinimo, šamanizmo, islamo, judaizmo) atšvaistus pasakose. Parodo, kad tų tikėjimų mąstymo tendencijos, jų atskiri elementai pasakose yra atspindimi painiai, nenuosekliai, vieni su kitais susimaišę. Pagaliau pati Dievo sąvoka pasakose dažniausiai nėra krikščioniška, o labiau paliesta kitų žmonijos kultūrų, per kurias yra keliavusi. Dievas gali būti ir baudėjas, ir atlygintojas, ir pokštininkas. Pastarojo — Dievo pokštininko — paveiklo bruožai nėra koks vėlyvas reiškinys, o siekia senus laikus. Studijoje ne vienoje vietoje prisiliečiama prie žymaus pasaulio žydų teologo M. Buberio dievybės sampratos aiškinimo, judaizmo ir krikščioniškosios religijos konflikto, jų ištakų.

V. Bagdanavičiaus pasakų studija yra vertinga, susilaukusi tarptautinio pripažinimo Europoje. Freiburgo universitete kurį laiką ji naudojama kaip tautosakos studijų vadovėlis. Tuo labiau ji aktuali mums, nes į pasaulinės liaudies tradicijos kontekstą yra įvestos ir lietuvių liaudies pasakos. Beje, jų analize ir pradedama pirma ir trečia studijų dalys.

Nemaža V. Bagdanavičiaus teiginių, apibendrinimų kartais kelia ir abejonę savo drąsumu ar net prieštaringumu. Dauguma pasirinktų analizei pasakų tekstų tradiciniai, imti iš J. Basanavičiaus pasakų rinkinių. Kelia abejonę dirbtinio siužeto pasakos variantas “Voverytė” (d. 2, p. 254), imtas iš rankraštinių šaltinių. Juo remiantis daromos išvados atrodo kiek pritemptos. Tai būtų galima pasakyti ir dėl kai kurių lietuvių vietovardžių (pvz., Ukmergė) ar žodžių etimologijų, į kurias, beje, ir pats autorius žiūri abejodamas. Lietuvių kalbos istoriko S. Karaliūno teigimu, Ukmergės miesto vardą sieti su suomių “Ukko” (dievas) negalima. Taip pat jokiū būdu nesietini ir Atėnų senovės tautiniai pyragai “pelanoi” su lietuvių “blynais”, kurie yra slaviškos kilmės. Pasirodė abejotinas

rėmimasis lietuvių liaudies daina "Mėnuo saulužę vedė", nagrinėjant danų pasaką ir norint paliudyti saulės ir mėnulio religijas, jų sintezę. Antra vertus, teiginių drąsumas, jų naujumas patraukia, verčia mąstyti, lyginti. Darbe daug pasikartojimų, kalbant apie atskirų kultūrų ir religijų bruožus (saulės, mėnulio, moteriškosios ir vyriškosios visuomenės teisė ir kt.). Pasirinkus tokią tyrinėjimo struktūrą, tai buvo neišvengiama. Tačiau einantys per visas dalis pasikartojimai (ypač jie žymūs trečioje knygoje) įtvirtina autoriaus nuostatas ir išvadas, pasiektas analizuojant įvairių tautų tradiciją, taip pat kupiną tų pačių visuomeninių, kultūrinių reiškinių pasikartojimo.

V. Bagdanavičiaus studija "Kultūrinės gelmės pasakose" ypač įdomi ir reikalinga mums, kuriems religinės filosofijos, Šv. Rašto tyrinėjimai buvo mažai prieinami ar paprasčiausiai netoleruojami. Studija teikia daug vertingos mums naujos informacijos, jos gera kalba, laisvas, aiškus, patrauklus dėstymo būdas. Ši studija sunkiai referuojama, todėl ją pravartu kiekvienam filologui, o ypač folkloristui, perskaityti. Šiuo rašiniu siekta nors trumpai pristatyti kun. V. Bagdanavičių ir jo pasakų studijas. Polemizuoti su V. Bagdanavičiumi autorė nesijautė kompetentinga.

¹ *Garšva P.* Atsiliepimas į laiko balsą/Kun. V. Bagdanavičiaus šešiasdešimtos sukakties proga//*Draugas*. 1968. Gruod. 30 d. (Literatūra, Menas priedas)

² *Zr.* Lietuvių enciklopedija. T. 2. P. 40.

³ *Bagdanavičius V. J.* Raštų bibliografija: 1945-1972 m. Chicago, 1973. 126 p.

⁴ *Bagdanavičius V.,* Moškauskas J. Kuraičio palikimas lietuvių šviesuomenei: Atsiminimai ir įvadas į jo mąstymą. Čikaga, 1982. 36 p.

⁵ *Bagdanavičius V. J.* Tautos samprata ir lietuvių tautos individualybė: Paskaitų kursas Čikagospedagoginiame lituanistikos institute. Čikaga, 1977. 132 p.

⁶ Ten pat. P. 1-3.

⁷ Ten pat. P. 1.

⁸ Ten pat.

⁹ *Bagdanavičius V. J.* Lietuviška materialistinė literatūra iki nepriklausomybės paskelbimo (Atspaudas iš Liet. Kat. Akad. metraščio). Roma, 1966. T. 2. P. 145-207.

¹⁰ *Bagdanavičius V. J.* Tautinė kultūra lietuvių liaudies dainose. // *Draugas* (Kult. priedas). 1963. Rugs. 21.; *Bagdanavičius V. J.* O pasodinkite mane į vėlių suolelį.../Atsako į vieną lietuvių raudų problemą beiėskant//*Draugas*. 1964. Spal. 31.

¹¹ *Bagdanavičius V. J.* Paskutinė "Kalevalos" giesmė — kalėdinė tema: Lūžtinė didžiojo Suomų epo pabaiga//*Draugas*. 1963. Gruodž. 21.

¹² *Bagdanavičius V. J.* Kultūrinės gelmės pasakose: Mokytojo variantai. Chicago, Ilinais, 1966. Kn. 1. 262 p.; *Daugelio globėjų variantai*. Chicago, Ilinais, 1969. Kn. 2. 357 p.; *Juodosios globėjos variantai*. Chicago, 1983. Kn. 3.282 p.

¹³ *Bagdanavičius V.* Kultūrinės gelmės pasakose. Kn. 1. P. 9.

¹⁴ Ten pat. P. 43.

¹⁵ Ten pat. P. 46.

¹⁶ Ten pat. P. 49.

¹⁷ Ten pat. P. 50.

¹⁸ Ten pat. P. 52.

- 19 Ten pat. P. 53.
- 20 Ten pat. P. 56.
- 21 Ten pat. P. 57.
- 22 Ten pat. P. 59.
- 23 Ten pat. P. 60.
- 24 Ten pat. P. 114.
- 25 *Bagdanavičius V. Kultūrinės gelmės pasakose. D. 1. P. 39.*
- 26 Ten pat. P. 40-42.
- 27 *Bagdanavičius V. Kultūrinės gelmės pasakose. Kn. 2. P. 267-268.*
- 28 *Bagdanavičius V. Kultūrinės gelmės pasakose. D. 3. P. 41.*
- 29 Ten pat. P. 230.

LITHUANIAN FAIRY TALE IN THE SYSTEM OF VYTAUTAS BAGDANAVIČIUS' STUDIES

ADA SESELSKYTĖ

Summary

The article presents Vytautas Jonas Bagdanavičius, a priest, born in 1908 in Slavikai near Šakiai. Up until 1943 he studied theology and humanities at Vytautas Magnus University. In 1945 he retreated to Germany, later to the U. S. A., where he dealt with the problems of religion, philosophy, family, morals, Lithuanian history, national culture and social activities of the church and the Lithuanian community.

Folklore is one of V. Bagdanavičius' research spheres. Folk creation is being analysed by him from the stand point of ethnology and theology, as well as the history of religions. The most significant work of the kind is a four-part folklore-theological study "Kultūrinės gelmės pasakose" (Cultural depths in fairytales) (1966-1983). The object under discussion is "Dievo motinos vaikas" (The child of God's mother), the fairytale of the type AT 710.

In the article the main objectives of V. Bagdanavičius' study (the fairy tale's essence and origin), methodics, aspects of research are discussed. With the help of the analysis of different variants of the aforementioned type of a fairytale of many a nation V. Bagdanavičius seeks to reveal the layers of their ancient cultures and religions. An attempt is made to prove the influence of ancient cultures which had caused the appearance of folk narrative, as well as its dissemination and alteration, how and why, in the course of time, separate motifs had influenced each other.

In the study Lithuanian fairytales have been introduced into context of the world folk tradition. They, by the way, start every separate part of the study.

Not a few V. Bagdanavičius' statements and generalizations rouse doubts for their bravery and sometimes for their discrepancies.